[х] и [h] согласные: особенности двух звуков

Разберём, чем похожи и чем отличаются [х] и [h].

Место двух звуков в системе согласных

[x] и [h] относятся к шумным согласным и образуются с участием воздушной струи. [x] часто встречается в татарских и русских словах, а [h] — главным образом в заимствованиях.

Как образуется звук [х]

Звук [х] возникает, когда задняя часть языка поднимается ближе к мягкому нёбу и сужает проход для воздуха.

Воздух проходит через узкую щель, поэтому [х] звучит более резко и шумно, чем многие другие согласные.

Этот звук легко услышать в словах «халык», «хезмәт», «яхшы», «хәл», где он сохраняет чёткое, твёрдое звучание.

Как образуется звук [h]

Звук [h] образуется ближе к гортани и произносится мягче: воздух проходит свободнее, без сильного шума.

По звучанию [h] напоминает спокойный выдох, поэтому он не создаёт такой же жёсткой артикуляции, как [x].

Чаще всего этот звук встречается в иностранных словах, например в «hobby», «hello», «hotel», где важно сохранить именно мягкое произношение.

[x] и [h]: главные различия

Сравним два звука по месту образования, звучанию и примерам употребления.

[x] чаще связан с родными словами и более шумным звучанием, а [h] — с заимствованиями и мягкой артикуляцией.

Билге	[x]	[h]
Ясалу урыны	Тел артында	Бугазга якын
Яңгыраш	Катырак	Йомшаграк
Мисал	халык, хәл	hotel, hobby

Школьные правила фонетики

Алгоритм различения звуков

Последовательность основана на наблюдении за звучанием и местом образования звука.

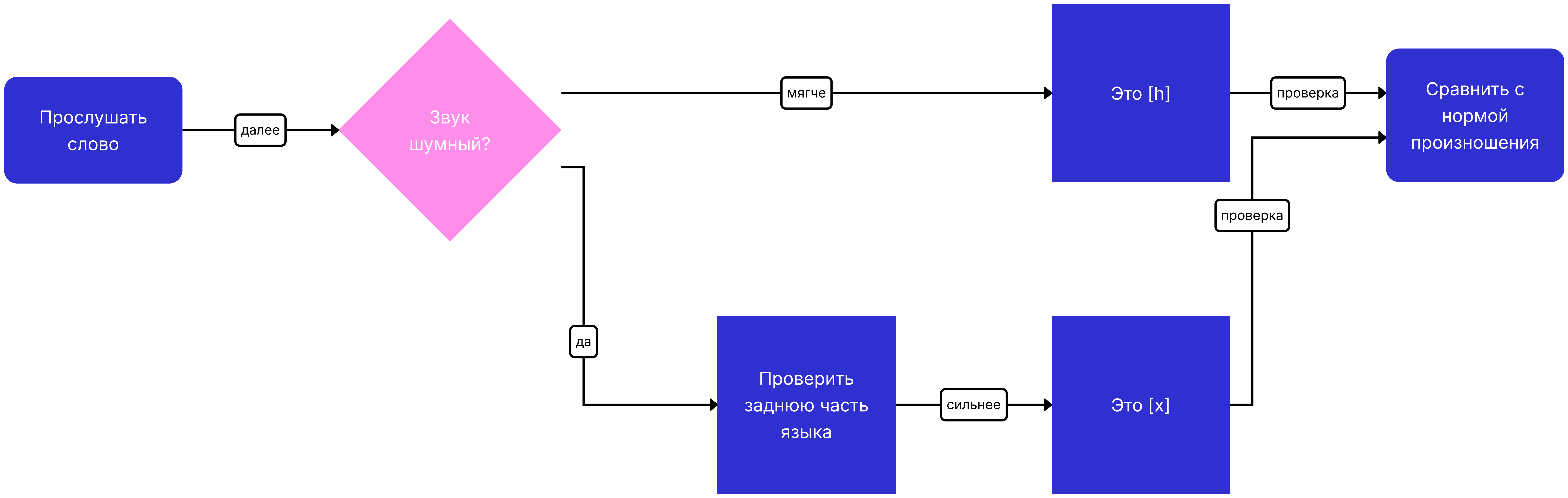

Как работают язык и гортань

1 Для звука [x]

При произнесении [x] задняя часть языка поднимается к мягкому нёбу и сужает воздушный проход. Поэтому звук получается более жёстким и отчётливым.

2 Для звука [h]

При произнесении [h] основную роль играет гортань: воздух выходит мягко, почти как при спокойном выдохе. Такой звук звучит легче и тише.

Где встречаются эти звуки

Родные слова

[x] часто слышится в обычной лексике: в начале, середине и конце слова. Это помогает узнавать его в знакомых татарских и русских словах.

Заимствования

[h] чаще появляется в словах иностранного происхождения. В таких случаях особенно важно не заменять его более твёрдым [x].

Позиция в слове

Место звука в слове подсказывает, какой он может быть, но решающим остаётся именно произношение и его слуховое распознавание.

[x] и [h]: сравнение распространённости

Диаграмма показывает условное соотношение примеров в учебном материале.

[x] встречается заметно чаще, поэтому его легче услышать в повседневной речи.

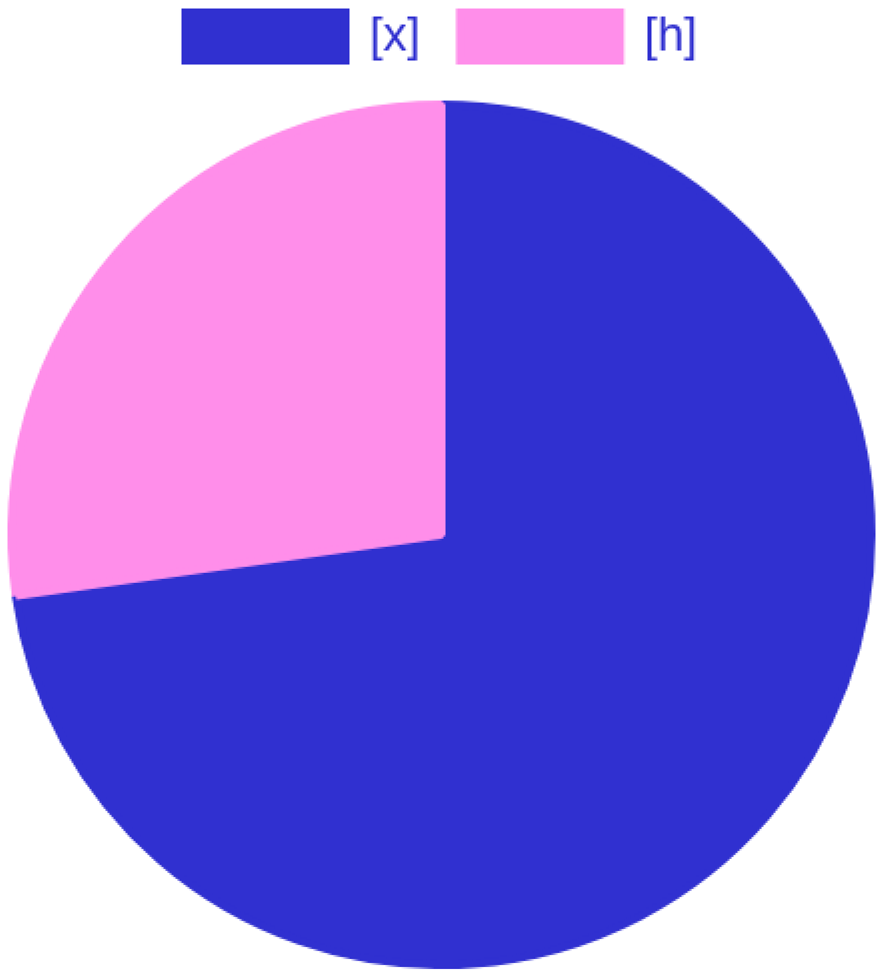

Условные данные по примерам из учебного материала, 2025

Признаки, по которым звуки различают на слух

[x] слышится резче: в начале слова он даёт более сильный шум, а язык ощутимо напрягается в задней части рта.

[h] звучит мягче и ближе к выдоху, поэтому его легче перепутать со спокойным дыханием, если слушать невнимательно.

Для проверки полезно обратить внимание на силу шума: у [x] она выше, а у [h] звук кажется более лёгким и тихим.

Если слово знакомое, сравните его произношение с образцом: так проще избежать ошибки и правильно отличить один звук от другого.

Язылыш һәм хәрефләр белән бәйләнеш

[x] авазы татар һәм рус сүзләрендә гадәттә «х» хәрефе белән языла, шуңа күрә укучы өчен бу билге таныш һәм табигый булып кала.

[h] авазы күп телләрдә «h» хәрефе белән бирелә; ул язылышта охшаш кебек күренсә дә, рус һәм татар телләрендәге [x] тавышына туры килми.

Бер үк хәреф төрле телләрдә төрлечә укылырга мөмкин, шуңа күрә сүзне күрү генә җитми: дөрес аңлау өчен һәрвакыт әйтелешкә игътибар кирәк.

Хаталарның иң еш очраган сәбәпләре

Тыңлап аеру җитешми

Укучы авазларны еш ишетеп чагыштырмаса, [h] белән [x] аермасын тиз тотып алмый. Бу бигрәк тә яңадан-яңа сүзләрне өйрәнгәндә сизелә.

Чит тел йогынтысы

English кебек телләрдән кергән сүзләрдә [h] очраганда, аны гадәт буенча [x] итеп әйтү мөмкин. Бу хатаны язылышка таянып кына төзәтеп булмый.

Артикуляцияне төгәл башкармау

Кайберәүләр [x] авазын артык йомшарта, ә [h] авазын киресенчә бик каты чыгара. Нәтиҗәдә авазның табигый яңгырашы югала.

Дөрес һәм ялгыш әйтелеш мисаллары

- Кечкенә мисаллар ике авазны ишетеп һәм укып аеруны җиңеләйтә.

- [x] белән [h] буталса, сүзнең яңгырашы үзгәрә, ә кайбер очракта аны тану да авырлаша.

Сүз	Дөрес аваз	Ялгыш әйтелеш	Нәтиҗә
халык	[x]	[h]	Яңгыраш бозыла
хәл	[x]	[h]	Аваз катгыйлыгы кими
hotel	[h]	[x]	Сүз табигый түгел

Мәктәп дәреслекләрендәге фонетика үрнәкләре

Авазны әйткәндә телнең эше

Фонетикадагы гади эзлеклелек: һава чыгару, ясалу урынын көйләү, авазны яңгырату һәм нәтиҗәне тикшерү.

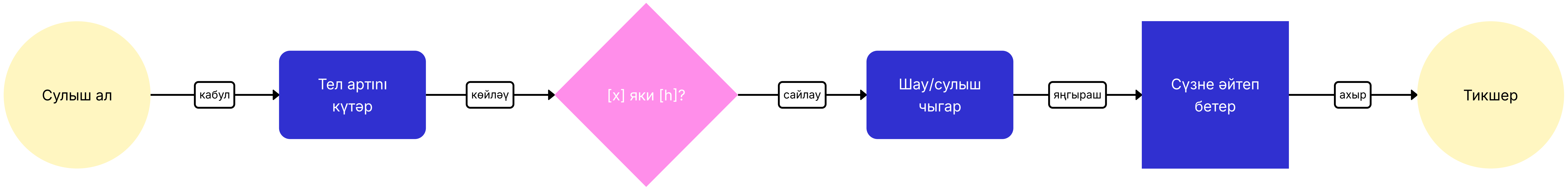

Көндәлек сөйләмдәге әһәмият

[x] һәм [h] арасындагы аерманы саклау сөйләмне ачыграк итә: тыңлаучы сүзне беренче ишетүдә үк дөрес аңлый, ә сөйләүче үз фикерен төгәл җиткерә.

Дөрес әйтелеш уку вакытында да ярдәм итә, чөнки сүзнең таныш кыяфәте белән тавышы бергә туры килә. Бу аңлау тизлеген арттыра.

Мондый күнекмә хаталар санын киметә һәм чит тел сүзләрен дә саклык белән әйтергә өйрәтә. Шуның белән телне куллану күнегә һәм ышаныч арта.

Дикция, сәнгатьле уку һәм тел культурасы өчен дә бу аерма әһәмиятле: тавышларны төгәл әйтү чыгышны тәрбияле һәм тыңлаучан итә.

Тыңлап аеру күнегүе нәтиҗәләре

Кабатлау вакытында укучылар авазларны тизрәк таный, чөнки ишетү хәтере һәм игътибар бергә ныгыя.

Нәтиҗә даими үсеш күрсәтә: күнегүләр кабатланган саен [x] һәм [h] аерымрак ишетелә.

Дәрес барышында үткәрелгән шартлы күнегү нәтиҗәләре

Белемне ныгыту өчен аваз схемасы

Тел артында туган кыска шау

Картада [х] авазы өчен телнең арткы өлеше күтәрелгән, ә һава тар юл аша үтә. Шуңа тавыш катырак һәм шаулаулырак ишетелә. Янында «ясалу урыны» һәм «яңгыраш» дигән терәк сүзләр күрсәтелә.

Бугазга якын йомшак сулыш

Икенче рәсемдә [h] авазы бугазга якынрак ясала. Һава иркенрәк үтә, тавыш йомшаграк чыга һәм көчлерәк шау яңгырамый. Мондый схема укучыга ике авазның хәрәкәтен күз алдына китерергә ярдәм итә.

2

авазны чагыштырып өйрәнү
өчен төп терәк булып тора.

Фонетика буенча мәктәп кагыйдәләре

Шулкадәр авазны ясалу урыны, яңгыраш һәм килеп
чыгуына карап аеру укучыны буталудан саклый.

Авазларны аеруда ярдәм итүче билгеләр

Шартлы бәяләмәдә һәр күрсәткечнең әһәмияте күрсәтелә; аларны бергә карау авазларны аңлы рәвештә чагыштырырга мөмкинлек бирә.

Ясалу урыны һәм шау дәрәҗәсе иң көчле аергыч билгеләр булып тора; калган күрсәткечләр нәтиҗәне ныгыта.

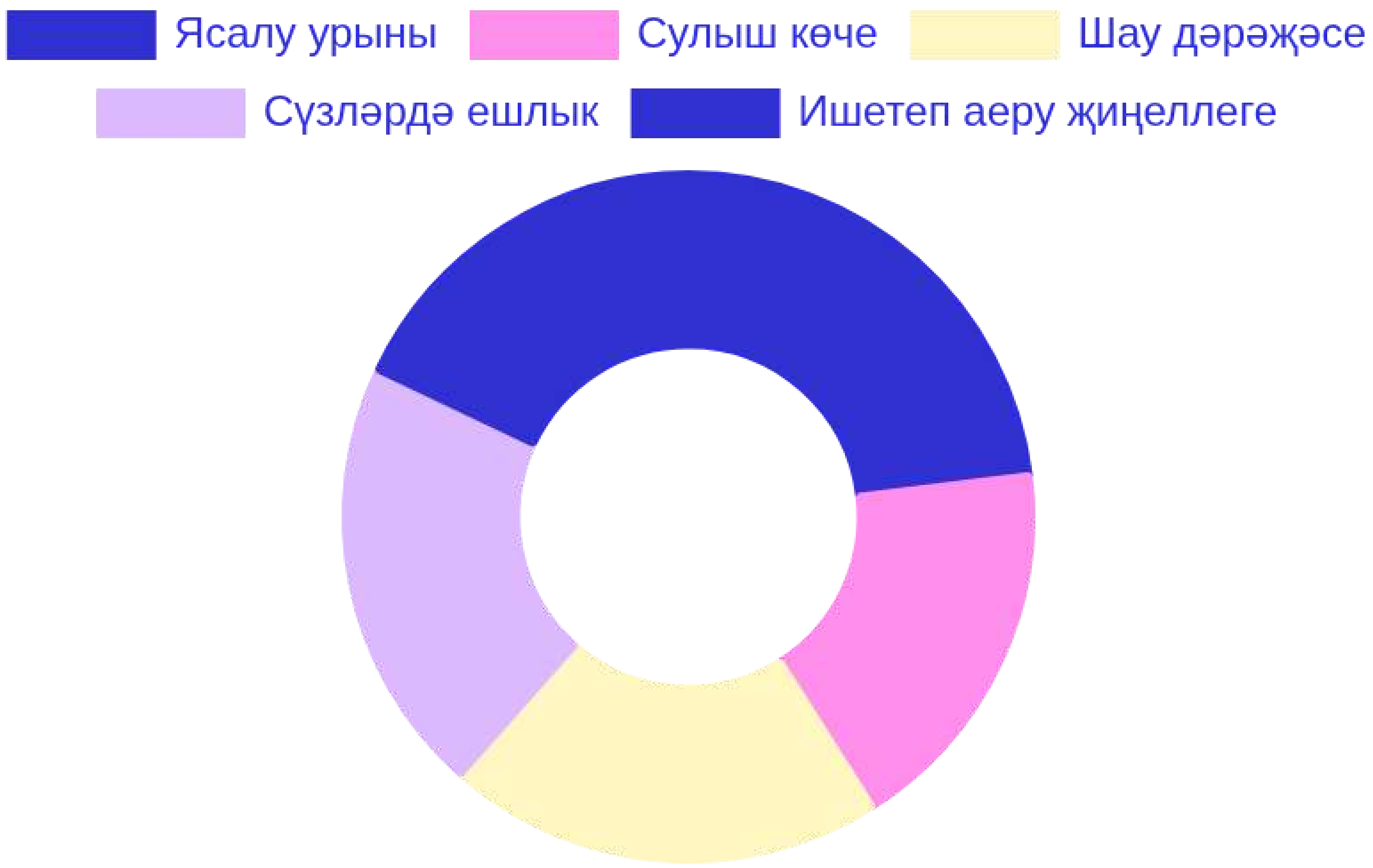

Йомгак: ике авазны төгәл аеру

[x] һәм [h] охшаш яңгыраса да, аларны ясалу урыны, сулыш көче һәм кулланылу өлкәсе аера. Бу аерманы белү сөйләмне төгәл, аңлаешлы һәм ышанычлы итә.